DOI: 10.31648/PW.7656

Przemysław Czernicki
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1184-1556
University of Natural Sciences and Humanities in Siedlce

WILEŃSKI KONSERWATYSTA STANISŁAW CAT-MACKIEWICZ JAKO GEOPOLITYCZNY GLORYFIKATOR IDEI JAGIELLOŃSKIEJ

Vilnius conservative Stanisław Cat-Mackiewicz as a geopolitical glorifier of the Jagiellonian idea

Abstract: The subject of this article is an attempt to reconstruct the Jagiellonian idea as a geopolitical concept promoted by the journalist of the Vilnius "Słowo" Stanisław Cat-Mackiewicz. The article discusses the most important views and postulates of one of the most famous Polish conservative writers in the area of proclaiming the need to recreate the power position of Poland in the 20th century. The article emphasizes that, according to Mackiewicz, the multi-ethnic unification of the Polish-Lithuanian-Ruthenian lands by the most outstanding rulers of the Jagiellonian dynasty in Polish history was an unsurpassed model for the implementation of a brilliant geopolitical plan. The research demonstrates the basic aspects of the Jagiellonian idea according to Cat and the reasons for the reintegration of the nationalities living in the area of the former Crown and the former Grand Duchy of Lithuania as a real security against the superpower expansion by Germany and Russia.

Keywords: Geopolitics, country, idea, power, territory, history of the former Polish-Lithuanian Commonwealth

1. Korzenie geopolitycznej wizji myśliciela

Wyróżniający się talentem publicystycznym, popularnością wśród czytelników czy polemiczną werwą myśliciel i publicysta konserwatywny Stanisław Cat-Mackiewicz jest zaliczany do grona najbardziej znanych twórców polskiej myśli politycznej oraz geograficznej (Eberhardt 2017, 15). Doceniając znaczenie prowadzenia analiz geopolitycznych, pisarz twierdził:

> Nie trzeba ani luster, ani Syberii, żeby przepowiadać wypadki, a raczej nie wypadki, bo te się właśnie przepowiedzieć nie dadzą, lecz ogólny bieg historii. Na to wpatrywać się trzeba nie w lustro, lecz w mapę. Jeżeli będziemy wpatrywać się w mapę polityczną, konfigurację granic, będziemy się wpatrywali długo, uporczywie, myśląco, to kraje

> same wystąpią ku nam, nabiorą plastyki, pokryją się w naszych oczach muskulaturą, która będzie nam wskazywała kierunek ataków, chwytów, zdławień, szczepień się pazurami, szponami, zębami. Państwa, na papierze mapy nakreślone, przestaną być papierem, a nabiorą wyrazistości stworzeń, które się ożywiają, pełzają, ruszają, walczą między sobą o śmierć i życie (Mackiewicz 1964, 141).

Podstawą tworzenia Mackiewiczowskich koncepcji geopolitycznych było podkreślanie znaczenia połączenia ziem polskich i litewsko-ruskich w ramach odbudowy Rzeczypospolitej wielu narodów na gruzach państw zaborczych. Korespondowało to z szerzeniem przez Cata idei imperializmu, który to program afirmował tradycje mocarstwowej, jagiellońskiej i monarchistycznej Polski.

W rezultacie propagowania w przestrzeni publicznej takich poglądów w dwudziestoleciu międzywojennym Stanisław Cat-Mackiewicz stał się główną ikoną i symbolem tzw. idei jagiellońskiej (Singer 1990, 78-79). Orientacji tej pozostał wierny właściwie do końca swojej kilkudziesięcioletniej, niezmiernie bogatej aktywności publicystycznej, apoteozując efekty polityki dynastii jagiellońskiej także na łamach książek, które były wydawane pod koniec życia pisarza w warunkach funkcjonowania PRL-owskiej cenzury (Mackiewicz 1962, 105-267; 1987, 35).

Mackiewicz nie był wprawdzie twórcą idei jagiellońskiej, lecz idealizował jej znaczenie jako genialnego i najbardziej doniosłego w polskich dziejach strategicznego planu politycznego. Jego zdaniem była to bowiem niezwykle dalekowzroczna koncepcja, której udana realizacja zapewniła Polsce niepowtarzalny w jej dziejach status mocarstwowy na kontynencie europejskim przynajmniej w XV oraz XVI stuleciu (Górski 1999, 125-143).

Z pewnością pozostawanie wiernym propagatorem wspomnianej orientacji geopolitycznej wynika w dużej mierze z pochodzenia społecznego i korzeni etnicznych Cata-Mackiewicza. Urodzony w rosyjskim Petersburgu w końcu XIX stulecia „na rozdrożu światów i czasów, kultur i wiar, mów i ras, warstw i narodów" (Jaruzelski 1976, 16) i wywodzący się z od dawna spolonizowanej rodziny litewskiej szlachty w II RP myśliciel związał swoją publicystyczną i polityczną karierę z Wilnem. Zamieszkując w tym mieście przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego i posłując stamtąd do Sejmu odrodzonej Rzeczypospolitej, reprezentował interesy przede wszystkim środowiska tamtejszej arystokracji ziemiańskiej (tzw. żubrów kresowych).

Wielu z nich (wywodzących się przeważnie z potomków spolonizowanej szlachty litewskiej) pozostawiło poza linią graniczną odrodzonej Rzeczypospolitej swoje majątki, stąd też byli znacznie zainteresowani propagowaniem programu polskiej ekspansji terytorialnej na wschód (Osica 1982, 128-129). Poszukując trybuny do przedstawiania opinii publicznej programu kresowego konserwatyzmu i nawiązywania do idei Rzeczypospolitej Obojga Narodów, wspomniani arystokraci powierzyli w 1922 r. kierowanie wydawanym w Wilnie dziennikiem „Słowo" właśnie Catowi-Mackiewiczowi. Dzięki jego błyskotliwości, erudycji i talentowi

dziennikarskiemu (przejawianemu także w sferze analizowania polityki międzynarodowej) czy też zaproszeniu do współpracy szeregu znakomitych publicystów ten konserwatywny periodyk uzyskał ponadregionalną poczytność, stając się wówczas jednym z najbardziej popularnych pism opiniotwórczych (Karbowska 1994, 9 i 64-108). Nie byłoby to jednak możliwe bez finansowego wsparcia funkcjonowania dziennika przez wileńskich ziemian, którzy traktowali „Słowo" właśnie jako trybunę polityczną ostatnich ideowych sukcesorów tradycji ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego.

W znacznej mierze to więc interesy ekonomiczne sponsorów pisma skłaniały Mackiewicza do propagowania idei jagiellońskiej. W dodatku za sprawą zapotrzebowania czytelników na łamach wileńskiego „Słowa" często gościły artykuły poświęcone kwestiom społecznym, narodowościowym, gospodarczym czy kulturalnym charakterystycznym dla północno-wschodnich Kresów II Rzeczypospolitej (Wojtacki 2009).

Jednakże istotną rolę w formowaniu Mackiewiczowskiej wierności idei jagiellońskiej odegrały również bogate powiązania biograficzne i mentalne pisarza z północno-wschodnimi rubieżami Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Najbardziej znany wyraziciel opinii środowiska wileńskich „żubrów" posiadał bowiem doskonałą znajomość historii Kresów oraz orientację w zakresie charakterystycznych dla tych terenów problemów społecznych i ludnościowych. W sprawie uformowania geopolitycznych horyzontów publicysty bardzo istotną rolę odegrało z pewnością wieloletnie obcowanie z mozaiką kultur czy wyznań zajmujących ten obszar licznych narodowości. Wspomniane uwarunkowania mentalnie były więc Catowi bliskie, oddziałując poprzez swoistą funkcję mitotwórczą na jego wyobraźnię polityczną czy sferę motywacyjną oraz dodając działalności publicystycznej walor niewątpliwej oryginalności. Zdaniem pisarza idea jagiellońska, popieranie kulturalnego czy terytorialnego ekspansjonizmu oraz konserwatywny dekalog polityczny zostały zasadniczo ukształtowane właśnie w czasie zawiązywania związków z tradycjonalistycznymi kręgami Wileńszczyzny w okresie spędzonych tutaj młodzieńczych lat (Jaruzelski 1976, 37)[1].

Korespondowało to z poczuciem (podobnie jak u wielu innych kresowych właścicieli ziemskich) obowiązku spełnienia na Wschodzie wyjątkowej misji cywilizacyjnej. Miała ona polegać na ochronie zarówno dotychczasowego stanu posiadania ziemiaństwa na Kresach, jak i na obronie cywilizacji zachodnio-chrześcijańskiej przed wschodnim barbarzyństwem.

Przekonania takie wiązały się także z dochowaniem wierności ideałom tworzących Rzeczpospolitą Jagiellonów przodków, podkreślaniem łączności przestrzeni historycznej z geograficzną czy z kultywowaniem tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego jako naturalnej symbiozy różnych narodowości[2].

---

1 Szerzej na temat biografii pisarza i jego ideowych korzeni zob. Jaruzelski 1994, 12-45.

2 Szerzej na temat mentalności przedstawicieli tej warstwy społecznej zob. Jurkowski 2011, 18-31.

Posiadający szerokie horyzonty literackie, Mackiewicz jako pisarz nostalgiczny swoją oazę sentymentu dla propagowania omawianej doktryny geopolitycznej miał również w literaturze. Niewątpliwie zwłaszcza w twórczości tak uwielbianego przez niego Henryka Sienkiewicza (przede wszystkim w „Trylogii" oraz w „Krzyżakach") poszukiwał pierwiastków do sławienia czy też rekonstrukcji idei jagiellońskiej. Wileński publicysta zachwycał się zwłaszcza tak jemu bliskim mocarstwowym przesłaniem noblisty (mającego wszakże nieprzypadkowo pseudonim literacki „Litwos"), które było formułowane jako afirmacja politycznego i militarnego ekspansjonizmu na wschód. Jednocześnie doceniał także Sienkiewiczowską umiejętność trwałego zaszczepienia czytelnikom pewnych sentymentów historycznych czy też rozumienie przez autora „Ogniem i mieczem" wagi propagowania polskich aspiracji mocarstwowych (Cat-Mackiewicz 1968, 17-18 i 69;1992, 63-66).

2. Rozumienie istoty i znaczenie idei jagiellońskiej w myśli Stanisława Cata-Mackiewicza

Szczególnie istotny wpływ na Mackiewiczowskie rozumienie idei jagiellońskiej wywołało odwoływanie się do dorobku myśli galicyjskiej szkoły historycznej – a zwłaszcza poglądów Michała Bobrzyńskiego oraz Witolda Kamienieckiego (Mackiewicz (Cat) 1942, 92-93). Jak się wydaje, to właśnie od ostatniego z badaczy wileński publicysta przejął rozumienie omawianej idei jako stworzonego przez dynastię Jagiellonów niezwykle perspektywicznego i imponującego rozmachem systemu oddziaływania geopolitycznego. Jego istotą miało być w opinii Kamienieckiego umiejętne i przemyślane przyciągnięcie do państwa polskiego (w drodze dobrowolnych akcesji) szerokich terytoriów ościennych, które wypełniały położony pomiędzy Bałtykiem a Karpatami oraz Morzem Czarnym niezmiernie szeroki obszar geograficzny. Ten gigantyczny projekt geopolityczny był realizowany przede wszystkim na drodze polsko-litewskich uzgodnień unijnych, które zakładały oparcie wspólnego państwa na ustroju związkowym wraz z zachowaniem autonomii poszczególnych części składowych (w postaci Korony i Litwy). Wśród podstaw konstrukcyjnych idei jagiellońskiej galicyjski historyk wymieniał: równouprawnienie językowe, tolerancję wyznaniową, rozwój demokratycznych wolności obywatelskich, złożoną z miejscowych obywateli administrację oraz uzgodnienie patriotyzmu państwowego Rzeczypospolitej z patriotyzmem lokalno-narodowym. Ponadto Kamieniecki uwypuklił znaczenie wykonywania przez architektów systemu integracyjnego misji polegającej na szerzeniu wpływów cywilizacji zachodniej, co miało ograniczać ekspansję naznaczonej silnymi wpływami Wschodu kultury rosyjskiej (Kamieniecki 1929, 2425; cyt. za: Mackiewicz 2014, 14-15).

Spośród wskazanych przez Kamienieckiego elementów składowych idei jagiellońskiej wileński konserwatysta przywiązywał ogromną wagę do prowadzonej

wobec pozyskanych dla Polski narodów polityki religijnej. Realizacji koncepcji wieloreligijnego państwa sprzyjała ogromna liczba mniejszości narodowych zamieszkujących na rozległych terytoriach Rzeczypospolitej Obojga Narodów i wyznawanie przez nie rozmaitych religii. Rozwiązaniem tego problemu okazała się wzmacniająca państwo – polityka tolerancji wyznaniowej dynastii Jagiellonów (którą Cat określił mianem indyferentyzmu religijnego). Jego zdaniem podejście to stanowiło efekt pragmatyzmu i dalekowzroczności potomków Gedymina oraz słusznego posiadania przez nich instynktu państwowo-religijnego, który w konsekwencji sprzyjał budowie wielonarodowego imperium oraz prowadzeniu ekspansji dynastycznej. Poza rywalizacją z Moskwą o utrzymanie wpływów wśród chrześcijan obrządku wschodniego chodziło tutaj o dążenie do usatysfakcjonowania czeskich Husytów i niechrześcijańskich Tatarów za ich wsparcie udzielone w wojnach w toczonych z zakonem krzyżackim (Górski 1999, 130). Zdaniem Cata stawianie racji stanu i dobra państwa ponad kwestiami o charakterze religijnymi w praktyce prowadziło do pokojowego współistnienia pomiędzy wiernymi różnych wyznań. Zarazem elastyczność polityki Jagiellonów polegała także na wykorzystaniu instytucji Kościoła katolickiego jako dźwigni w procesie budowania mocarstwowej potęgi wieloetnicznego państwa (Mackiewicz 1962, 250-259).

Niezwykle interesujące wydają się przemyślenia Cata-Mackiewicza o charakterze geopolitycznym wskazujące na przyczyny sukcesu polityki jagiellońskiej, która zmierzała do zintegrowania obszaru Polski przedrozbiorowej w ramach jednego państwa. Publicysta zwracał tutaj uwagę na znaczenie dokonanej przez potomków Gedymina udanej syntezy wielu narodowości dzięki rozprzestrzenieniu na terytoriach Rzeczpospolitej Obojga Narodów idei tworzenia mieszanej cywilizacji oraz wieloetnicznej unii polsko-litewskiej. Obok najliczniejszych Polaków i Litwinów swoje miejsce w tym społeczeństwie znaleźli jednak także: Rusini, Ormianie, Żydzi, Niemcy, Tatarzy, mieszkańcy Wołoszczyzny, a także ludność napływowa: Szkoci, Włosi, Holendrzy i Francuzi. Cat podkreślał, że jagielloński proces montowania sojuszu wielu narodów przez użycie różnych więzów doprowadził do silnego zespolenia wielobarwnej mozaiki ludnościowej i to pomimo istniejących pomiędzy nimi fundamentalnych różnic etnicznych, wyznaniowych czy językowych (Cat 1990a,30-33).

> Gdy wywołujemy zjawę naszych zwycięstw, to po stronie polskiej widzimy pułki nie tylko polskie, lecz litewskie, kozackie, tatarskie. Gdy myślimy o ludach Rzeczypospolitej, – to widzimy barwną mozaikę. Polska była także Rzecząpospolitą, – to znaczy państwem pozbawionym elementu siły, stałości i wytkniętych celów. Republikańskość Polski była przyczyną jej upadku, lecz praca nad tworzeniem z tej mozaiki ludów jednego „państwowego narodu" wygląda imponująco. Ci, którzy w wieku XIX-tym krwią płacili za wierność idei państwa polskiego, w ogromnej ilości wypadków etnicznie nie byli Polakami, lecz Litwinami, Rusinami, nawet Niemcami (Cat 1990, 30-33).

Nic dziwnego, iż w świetle takich poglądów dla Cata-Mackiewicza jako odwołującego się do tradycji jagiellońskiej reprezentanta środowiska kresowego ziemiaństwa charakterystyczne było potępianie wszelkich nacjonalizmów (a więc także polskiego).

> Mackiewicz, który miał nieprzeciętny talent literacki, pociągał czytelnika barwnością stylu i zaskakiwał niespodzianką swych paradoksów. Mackiewicz sięgał do podstawowych pojęć semantycznych, które leżały u podłoża jego systemu politycznego. Nacjonaliści twierdzili, że naród tworzy państwo jako wyraz swej woli i ambicji. Mackiewicz odwracał to twierdzenie, mówiąc, że naród jest wytworem państwa. Popierał to swoje twierdzenie licznymi przykładami historycznymi. Mackiewicz uważał, że idee imperialne były twórczym czynnikiem historii (Swianiewicz 2018, 231-232; zob. też: Cat-Mackiewicz 1992, 117-122).

Wileński publicysta wskazywał, że pomimo popularności doktryny nacjonalistycznej w XX stuleciu to idea imperializmu okazała się tworzywem przy konstruowania współczesnych mocarstw. Jego zdaniem hołdowanie zasadzie nacjonalizmu paraliżowało w praktyce możliwość odegrania roli wielkiego państwa, które wyznaczyła Polakom historia. Tymczasem realizacja imperialnej idei jagiellońskiej doprowadziła dawną, królewską Polskę (zjednoczoną z Wielkim Księstwem Litewskim) do statusu liczącej się w grze międzynarodowej potęgi (Cat-Mackiewicz 1994, 32-33; 1972, 340).

3. Apoteoza polityki dynastii Jagiellonów jako podstawa orientacji geopolitycznej wileńskiego konserwatysty

Snując swoje geopolityczne marzenia o restytucji wielkiej i dumnej Rzeczypospolitej (co zdaniem Cata stanowiło konieczność dziejową), redaktor „Słowa" odwoływał się przede wszystkim do dorobku imperialnego darzonej przez niego prawdziwym kultem królewskiego rodu Jagiellonów. Szczerze bowiem podziwiał kunszt polityki zagranicznej prowadzonej przez tą niepowtarzalną w polskich dziejach dynastię, która doprowadziła do uzyskania przez państwo polskie w Europie nigdy już potem niepowtarzalnej mocarstwowej pozycji. Posiadanie przez Jagiellonów fenomenalnych i unikatowych wręcz umiejętności politycznych w stosunkowo krótkim czasie doprowadziło bowiem aż do jedenastokrotnego powiększania władanego przez nich terytorium państwowego (Mackiewicz 1987, 35).

Szczególnie wielkie zasługi w realizacji tego gigantycznego projektu geopolitycznego oraz tworzenia wielonarodowego imperium (rozciągającego się pomiędzy Bałtykiem a Adriatykiem i Morzem Czarnym) położył Kazimierz Jagiellończyk, którego Cat (Mackiewicz 1972, 340) uważał za najwybitniejszego w polskich dziejach władcę.

W swoich analizach Cat-Mackiewicz wskazywał na umiejętność łączenia posiadania horyzontów strategicznych, energii, a zarazem przejawiania pewnej łagodności czy pokojowości przez władców będących potomkami litewskiego Gedymina. Gigantyczny w swoich skutkach geopolitycznych jagielloński projekt łączenia narodów oraz państw Europy Środkowo-Wschodniej charakteryzował się w dodatku imponującą konsekwencją, jasnymi intencjami czy zastosowaniem odpowiednich rozwiązań ustrojowo-prawnych.

Skuteczności ofensywnej i zmierzającej do stworzenia federacji wielu narodów polityki zagranicznej dynastii jagiellońskiej sprzyjało też jej dalekowzroczne oparcie na chęci dokonywania w tych zabiegach odpowiednich ustępstw czy też kompromisów. Świadectwem dojrzałości mężów stanu była bowiem w opinii Cata umiejętność godzenia różnych aspiracji narodowych oraz tworzenia postawy wzajemnej tolerancji (Swianiewicz 2018, 232). Dążąc do zapewniania państwu jak najrozleglejszego terytorium, jagielloński imperializm musiał bowiem obce ludy dopuszczać zarówno do współpracy państwowej, jak i do czerpania z wzajemnej integracji odpowiednich korzyści ekonomicznych (Mackiewicz 1994, 31).

W rezultacie bycia wiernym takiemu podejściu władcy będący potomkami Gedymina umiejętnie i konsekwentnie (a jednocześnie bardzo intensywnie) rozbudowywali swoje imperium drogą pokojową (przede wszystkim poprzez zawieranie odpowiednich mariaży małżeńskich).

Poza kunsztem dyplomatycznym Cat doceniał umiejętność strategicznego myślenia królów wywodzących się z dynastii jagiellońskiej, którzy nie prowadzili agresywnych wojen oraz unikali (tak potępianych przez konserwatywnego publicystę) starć zbrojnych prowadzonych na dwa fronty. Dzięki temu zdołali sparaliżować możliwość powstania sojuszu krzyżacko-moskiewskiego, który stanowił śmiertelne zagrożenie dla niepodległego bytu Polski i Litwy (Mackiewicz 1962, 222-227).

Wileński publicysta podkreślał w swoich analizach także to, że Jagiellonowie w centrum swojej uwagi zawsze stawiali dobro państwa i dbali przede wszystkim o realizację racji stanu za sprawą czego zdołali stworzyć niezwykle silne i nowoczesne państwo zmierzające jednocześnie ku konstytucjonalizmowi oraz demokracji. Natomiast czynnik religijny nie odgrywał kierowniczej roli w polityce królewskiego rodu (w przeciwieństwie do innych władców europejskich).

W odróżnieniu od absolutystycznych tendencji carskiego samodzierżawia ustrój polsko-litewski był biegunowo odmiennym adoptowaniem rozwiązań charakterystycznych dla ideologii republikańskiej. Oznaczało to stworzenie nowoczesnego, demokratycznego systemu rządów i było konsekwencją wpływania polskich wzorców ustrojowych czy kulturalnych na mentalność litewsko-ruskich elit. Co ciekawe, Gedyminowiczom udało się wzmocnić władzę państwową w bardzo demokratyczny sposób, gdyż w przeciwieństwie do innych władców europejskich potrafili uporać się ze swoimi feudalnymi oponentami przy użyciu niezwykle łagodnych metod.

Jak podkreślał Cat, w gruncie rzeczy Jagiellonowie współzarządzali swoim królestwem razem z polsko-litewskim możnowładztwem (Mackiewicz 1962, 240-247).

W opinii redaktora wileńskiego „Słowa" rządy Jagiellonów oraz unia polsko-litewska zapewniły więc zarówno Polsce, jak i Litwie niepowtarzalny w dziejach tych organizmów państwowych rozwój mocarstwowy. Jednakże z chwilą wygaśnięcia tej dynastii polityka Polski znalazła się w całkowitej defensywie oraz doszło niemal do całkowitego zaprzestania realizacji większych projektów geopolitycznych i cywilizacyjnych. Niemożność wykonania żadnego wielkiego planu państwowego (począwszy od drugiej połowy XVI stulecia) była zdaniem Cata przede wszystkim efektem braku stałej, trwałej linii politycznej, która powinna wynikać z ciągłego kontynuowania rządów wybitnej dynastii w ciągle jeszcze potężnym państwie. W takiej sytuacji, gdy nawet wybitny władca (jakim niewątpliwie był Stefan Batory) podejmował się realizacji ambitnych przedsięwzięć politycznych, to krótkotrwałość jego rządów i brak kontynuacji przez odpowiednich następców niweczył w praktyce podjęty uprzednio wysiłek państwotwórczy (Mackiewicz 2012, 204-205).

Jako duchowy spadkobierca tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego Cat wielokrotnie ubolewał nad tym, że w rezultacie utrwalenia się takich prawidłowości Polska już nigdy potem nie zdołała odzyskać posiadanej za rządów Jagiellonów siły imperialnej (Górski 1999, 127-130).

4. Konieczność realizacji idei jagiellońskiej a próby jej wykonania w ocenach Stanisława Cata-Mackiewicza w okresie II Rzeczypospolitej

Powstała w ogniu I wojny światowej oraz lokalnych wojen kontynuacyjnych oraz w konsekwencji wytworzonego wówczas układu geopolitycznego II RP u progu swego istnienia w opinii Cata-Mackiewicza była w praktyce jedyną polską szansą na osiągnięcie statusu mocarstwowego. Najbardziej wówczas znany zwolennik realizacji idei jagiellońskiej traktował mocarstwowość polską zarazem jako cel strategiczny oraz gwarancję ustabilizowania bytu niepodległego państwa w przyszłej Europie (Jaruzelski 1994, 168).

Nigdy zresztą potem wileński konserwatysta nie zaangażował się w takim stopniu w bezpośrednią walkę o kształt realnego bytu państwowego. Nigdy też nie mógł wybaczyć ówczesnym decydentom politycznym zaprzepaszczenia niepowtarzalnej, dziejowej szansy na odbudowę przedrozbiorowej Rzeczypospolitej, na odrodzenie której czekano ponad sto lat. Wskrzeszenie w 1918 r. niepodległego państwa publicysta postrzegał bowiem jako wielki, narodowy projekt polityczny, którego sensem było wykorzystanie możliwości na powrót Polski do rangi mocarstw europejskich. Zdaniem Cata do realizacji tego celu niezbędna jednak była odbudowa przedrozbiorowej, wieloetnicznej Rzeczypospolitej (Zakrzewski 2010, 75-76).

Mackiewicz wielokrotnie starał się promować jagiellońską orientację geopolityczną z uwagi na postrzeganie jej przede wszystkim jako skutecznego instrumentu realizacji polskiej racji stanu. Publicysta utożsamiał ją ze strategiczną realizacją „wielkich celów na Wschodzie" (Zakrzewski 2010, 76-93) dla odzyskania „dziedzictwa królów naszych" tak, aby Rzeczpospolita osiągnęła granice przynajmniej z 1772 r. (Czapiewski 1978, 24-26).

Wileński konserwatysta wychodził z założenia, że w ówczesnych warunkach geopolitycznych albo Polska jako państwo będzie wielka, albo też nie będzie jej wcale (Cat 1990b, 106).

Zdaniem konserwatywnego publicysty państwo polskie było skazane na ekspansję terytorialną ze względu na swój stosunkowo niewielki obszar, gdyż w przeciwnym wypadku nie będzie ono zdolne do utrzymania swojej egzystencji. Utrzymywanie się tego typu mocarstwowych przekonań korespondowało z wiernością dla oślepiającej Cata idei monarchicznej, mocarstwowej i jagiellońskiej (Jaruzelski 1994, 169). Poglądy takie były charakterystyczne dla środowiska wileńskich konserwatystów, którzy dawne wschodnie ziemie Rzeczypospolitej uznawali za niezbędny składnik państwa polskiego i podstawę ówczesnej polityki zagranicznej Polski (Czapiewski 1988, 137; Jaruzelski 1976, 163).

Diagnozując fundamentalny wymóg polskiej racji stanu, wileński publicysta wskazywał przede wszystkim na potrzebę przeciwdziałania możliwie najgorszej konstelacji politycznej w postaci aliansu niemiecko-rosyjskiego. Korespondowało to z akcentowaniem potrzeby tworzenia możliwie najszerszej koalicji antybolszewickiej w rozmaitych wariantach (także w postaci sojuszu polsko-niemieckiego) (Zakrzewski 2010, 76-93).

Mackiewicz w ramach swojej orientacji geostrategicznej wielokrotnie podkreślał też konieczność likwidacji ciągłego zagrożenia politycznego i cywilizacyjnego ze strony Sowietów istniejącego jego zdaniem nie tylko wobec Polski, ale także całego zachodniego świata. W opinii redaktora wileńskiego „Słowa" słaba, etnograficzna Polska nie była jednak w stanie przeciwstawić się ekspansji dwóch największych potęg europejskich (tj. Niemcom i Rosji). Dlatego też Mackiewicz opowiadał się za restytucją wieloetnicznej Rzeczypospolitej jako organizmu państwowego w praktyce zdolnego być silnym geopolitycznym graczem, którego siła mocarstwowa mogłaby dorównać potężnym siłom złowrogich sąsiadów (Cat-Mackiewicz 1992, 150-152).

Ekspansja terytorialna hitlerowskiej III Rzeszy w regionie środkowoeuropejskim na przełomie lat 1938-1939 ostatecznie pogrzebała geopolityczne nadzieje Mackiewicza na perspektywę odbudowy mocarstwowej pozycji Rzeczypospolitej w duchu idei jagiellońskiej (Jaruzelski 1976, 163-188; Zakrzewski 2010, 76-96). Już jednak na początku lat dwudziestych Cat postrzegał zawarcie traktatu ryskiego i zwycięstwo w polskich kręgach decyzyjnych inkorporacyjnej koncepcji tworzenia państwa narodowego (z niewielką „domieszką" mniejszości narodowych do szybkiej asymilacji) jako poważny cios w mocarstwowe aspiracje Polski. Fiaskiem

zakończyły się więc wówczas federacyjne plany Piłsudskiego, które miały polegać na próbach skonstruowania systemu przymierzy z powstającymi na gruzach imperium Romanowych tworami państwowymi. W praktyce bowiem Litwini nie chcieli zawarcia federacji z Polską, natomiast nacjonalizm ukraiński czy białoruski okazał się zbyt słaby do wykształcenia i obrony własnej państwowości (Rozbicka 2011, 167-171; Niewęgłowska 2012, 44-62). Dlatego też w naszym regionie udało się jedynie ocalić niepodległość Polski oraz republik nadbałtyckich (Mackiewicz (Cat) 1942, 93), z których egzystencją Cat zaczął łączyć w dwudziestoleciu międzywojennym losy Rzeczypospolitej. Podstawą dbałości o bezpieczeństwo państwa powinno być bowiem w jego przekonaniu związanie się systemem przymierzy z sąsiednimi krajami, dla których utrata przez Polskę niepodległości w praktyce oznaczała automatycznie zagrożenie ich własnego bytu państwowego. Dlatego też np. w celu wzmocnienia realnej siły II RP i Litwy proponował bezskutecznie różne projekty dotyczące powiązania obu państw – od przyznania wschodniemu sąsiadowi autonomii (Mackiewicz 1922; zob. też Czapiewski 1988, 137-138; Jaruzelski 1994, 119-123) – aż po różne warianty inkorporacji – w tym przeprowadzonej siłą (Czapiewski 1988, 26-29; Gzella 2011; Wojtacki 2009, 245-266). Opowiadał się też za intensyfikowaniem stosunków Polski z pozostałymi krajami nadbałtyckimi. Niestety, wskutek wrogości żywionej wobec II Rzeczypospolitej przez Pragę i Kowno oraz obojętności pozostałych państw do bliższej współpracy polityczno-wojskowej w regionie Europy Środkowej i Wschodniej udało się Polsce przyciągnąć jedynie Rumunię i Estonię (Mackiewicz (Cat) 1942, 92-99).

Zdaniem Mackiewicza lekceważenie tych założeń, pielęgnowanie koncepcji sojuszy z mocarstwami zachodnimi (nazywanymi przez niego „egzotycznymi"), wiara w trwałość ładu wersalskiego oraz brak odbudowy wielonarodowego mocarstwa w duchu polityki jagiellońskiej stanowiły zasadnicze przyczyny utraty niepodległości we wrześniu 1939 r. (Mackiewicz (Cat) 1942, 92-99).

Publicysta zalecał też umacnianie polskości na ziemiach etnicznie zróżnicowanych wraz z jednoczesnym prowadzeniem polityki, która miała przyciągnąć ku Polsce Białorusinów czy Ukraińców jako realnych sojuszników do walki z bolszewicką Rosją o poszerzenie wschodnich granic Rzeczypospolitej. Tymczasem możliwości realizacji idei jagiellońskiej paraliżowała polityka międzywojennych władz, która w stosunku do słowiańskich mniejszości narodowych miała nacjonalistyczny i dyskryminacyjny charakter. Jednocześnie Cat z wielkim niepokojem obserwował utworzenie przez Sowietów republik związkowych (białoruskiej i ukraińskiej), co dało im znaczne możliwości szerzenia propagandy antypolskiej oraz paraliżowało wykorzystywanie słowiańskich mniejszości narodowych do rozbijania spoistości sowieckiego imperium (Mackiewicz (Cat) 1992, 147-149 oraz 307-308; Swianiewicz 2018, 223-228).

5. Podsumowanie

W gronie polskich twórców myśli politycznej i geograficznej Cat-Mackiewicz zajmuje szczególne miejsce jako najbardziej chyba aktywny orędownik realizacji idei jagiellońskiej, którą postrzegał jako unikatową szansę na szerzenie polskiej misji dziejowej i cywilizacyjnej na wschodzie w XX w. Należący do wąskiej grupy pisarzy politycznych posiadających rzadką zdolność rozumienia spraw międzynarodowych redaktor wileńskiego „Słowa" uznawał bowiem rekonstrukcję wielonarodowej Rzeczypospolitej za jedyny sposób utrzymania niepodległości i przeciwstawienia się rosnącym w siłę sąsiedzkim mocarstwom. Dlatego też z żalem Cat patrzył na niechęć Litwinów czy Ukraińców do dobrowolnego wchodzenia w ściślejsze związki państwowe z Polską. Jego zdaniem wspomniane postępowanie naszych potencjalnych partnerów wynikało z niezrozumienia korzyści, które potencjalnie mogły dla nich wynikać z realizacji polityki jagiellońskiej.

Wierność idei jagiellońskiej sprawiła, że właściwie do końca życia publicysta patrzył na politykę zagraniczną okresu międzywojennego przez pryzmat postępującego rozczarowania z powodu niewykorzystania możliwości odbudowy mocarstwowej Rzeczypospolitej. Jego zdaniem szanse na odzyskanie ogromnych połaci ziem włączonych do wspólnego, wielonarodowego państwa przez potomków Gedymina zostały zaprzepaszczone w rezultacie niewybaczalnych błędów popełnionych przez sterników polskiej polityki wewnętrznej i zagranicznej. Redaktor wileńskiego „Słowa" wskazywał tutaj przede wszystkim na zawarcie haniebnego jego zdaniem traktatu ryskiego, endeckie koncepcje polityki wschodniej czy nacjonalistyczne dyskryminowanie przez władze II RP słowiańskich mniejszości narodowych (podczas gdy „kluczem" do powodzenia idei „wielkiej Polski" powinno być pozyskanie ich przychylności).

Nieudolności ówczesnych politycznych decydentów Cat przeciwstawia imponujący dorobek geopolityczny dynastii Jagiellonów, którzy w trudnych warunkach stworzyli najpotężniejsze w polskich dziejach państwo na ziemiach Korony, Litwy i Rusi.

Niestety, zupełnie odmiennie niż przedstawiciele królewskiego rodu postępowali sternicy polskiej polityki w dwudziestoleciu międzywojennym. Zamiast bowiem związać się systemem przymierzy z sąsiednimi krajami w sposób zabezpieczający utrzymanie wzajemnej niepodległości wybrali zawieranie egzotycznych sojuszy z odległymi mocarstwami. Zdaniem Cata bezpośrednim skutkiem braku świadomości polskich elit i społeczeństwa w zakresie konieczności realizacji na obszarze przedrozbiorowej Rzeczypospolitej ofensywnej polityki jagiellońskiej była utrata przez Polskę niepodległości we wrześniu 1939 r. pod ciosami hitlerowskiego i sowieckiego agresora.

Bibliografia

Czapiewski, E. (1978), Koncepcje polityki zagranicznej Polski na łamach „Słowa" w latach 1922--1927. W: Kwartalnik Historii Prasy Polskiej. 17 (3), 21-51.
Czapiewski, E. (1988), Koncepcje polityki zagranicznej konserwatystów polskich w latach 1918--1926. Wrocław.
Eberhardt, P. (2017), Twórcy polskiej geopolityki. Kraków.
Górski, A. (1999), Władza polityczna w myśli S. Cata-Mackiewicza. Kraków.
Gzella, J. (2011), Między Sowietami a Niemcami. Koncepcje polskiej polityki zagranicznej konserwatystów wileńskich zgrupowanych wokół „Słowa" (1922-1939). Toruń.
Jaruzelski, J. (1976), Mackiewicz i konserwatyści. Warszawa.
Jaruzelski, J. (1994), Stanisław Cat-Mackiewicz 1836-1966. Wilno − Londyn − Warszawa.
Jurkowski, R. (2011), W krzywym zwierciadle: próba krytycznego spojrzenia na ziemian kresowych przez pryzmat ich wspomnień i pamiętników. W: Przegląd Wschodnioeuropejski. 2,15-34.
Kamieniecki, W. (2014), Idea Jagiellońska, Warszawa 1929. W: Folia Iuridica Wratislaviensis. 3 (2), 9-23.
Karbowska, J. (1994), Z Mackiewiczem na ty. Warszawa.
Mackiewicz, S. (1922), Statut Litwy Środkowej. Wilno.
Mackiewicz, S. (1962), Herezje i prawdy. Warszawa.
Mackiewicz, S. (1964), Polityka Becka. Paryż.
Mackiewicz, S. (1968), Henryk Sienkiewicz. Studium literackie. W: Mackiewicz S., Odeszli w zmierzch. Wybór pism z lat 1916-1966. Warszawa.
Mackiewicz, S. (1972), Kto mnie wołał, czego chciał. Warszawa.
Mackiewicz, S. (1987), Zielone oczy. Warszawa.
Mackiewicz, S. (1994), Kropki nad i. Warszawa.
Mackiewicz, S. (2012), Kropki nad i. Dziś i jutro. Kraków.
[Mackiewicz S.] CAT (1990a), Credo polityki narodowościowej. „Słowo" z dnia 28 grudnia 1922 roku. W: Jaruzelski, J. (red.), Stanisław Cat-Mackiewicz. Teksty. Warszawa, 30-33.
[Mackiewicz S.] CAT (1990b), Nowa książka Romana Dmowskiego. „Słowo" z dnia 24 lutego 1925 roku. W: Jaruzelski, J. (red.), Stanisław Cat-Mackiewicz. Teksty. Warszawa, 42-47.
[Mackiewicz S.] CAT (1990c), Realny program w sprawie litewskiej. W: Jaruzelski, J. (red.), Stanisław Cat-Mackiewicz. Teksty. Warszawa, 103-108.
Mackiewicz (Cat), S. (1942), O jedenastej – powiada aktor – sztuka jest skończona. Polityka Józefa Becka. Londyn.
Mackiewicz (Cat), S. (1992), Historia Polski od 11 listopada 1918 do 17 września 1939. Londyn.
Niewęgłowska, A. (2012), Białoruś w koncepcjach federacyjnych Józefa Piłsudskiego i jego obozu politycznego. W: Przegląd Wschodnioeuropejski. 3, 41-63.
Osica, J. (1982), Politycy anachronizmu: konserwatyści wileńskiej grupy „Słowa" 1922-1928. Warszawa.
Rozbicka, R. (2011), Polityka ukraińska Józefa Piłsudskiego w polskiej publicystyce lat 1995-2005. W: Przegląd Wschodnioeuropejski. 2,163-168.
Singer, B. (1990), Od Witosa do Sławka. Warszawa.
Swianiewicz, S. (2018), Wspomnienia o Władysławie Studnickim. W: Folia Historica Cracoviensia. 24 (2), 215-239**.**
Wojtacki, M. (2009), „Słowo" Stanisława Cata-Mackiewicza dziennik konserwatystów wileńskich w latach 1922-1939. Monografia pisma. Toruń.
Zakrzewski, M. (2010), Droga do Libourne. Stanisław Cat-Mackiewicz a polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej. W: Kłoczkowski, J. (red.), Geopolityka i zasady. Studia z dziejów polskiej myśli geopolitycznej. Kraków − Warszawa, 75-104.